

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Tábor Sára

A szabadság határai és lehetőségei a XX. századi fekete-afrikai regényben

A szabadság motívuma Chinua Achebe: *No Longer at Ease* és Tayeb Salih: *Season of Migration to the North* című regényeiben

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Dr. Lukács István Dsc, egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Összehasonlító Irodalomtudomány doktori program

Dr. Kulcsár-Szabó Zoltán Dsc, egyetemi tanár, a program vezetője

A bizottság tagjai

A bizottság elnöke: Dr. Ferencz Győző PhD, egyetemi tanár

Hivatalosan felkért bírálók: Dr. Friedrich Judit CSc, egyetemi docens

Dr. Sári László PhD, habilitált egyetemi docens

A bizottság további tagjai: Dr. Molnár Gábor Tamás PhD, habilitált egyetemi adjunktus, a bizottság titkára

Dr. Györke Ágnes PhD, egyetemi adjunktus

Dr. Bónus Tibor PhD, habilitált egyetemi docens (póttag)

Dr. Bengi László PhD, habilitált egyetemi adjunktus (póttag)

Témavezető: Dr. Szegedy-Maszák Mihály MHA, egyetemi tanár †

Dr. Bollobás Enikő DSc, egyetemi tanár

Budapest, 2017

Tézisek

Disszertációmban az egyéni szabadság határainak és lehetőségeinek kérdéskörét vizsgálom a fekete-afrikai regényben Chinua Achebe: *No Longer at Ease* és Tayeb Salih *Season of Migration to the North* (fordította: Denys Johnson-Davies) című művei elemzésének segítségével. A regényeket az anglofón irodalmi hagyományú afrikai irodalom kontextusában tárgyalom, ezért az elemzés során elsődlegesen mindkét műnek az angol változatát használom. Disszertációm elején vázolom a különböző szabadságfelfogásokat. Mivel a regények főszereplőit a cselekvési szabadságukban nem korlátozzák, ezért a dolgozatomban elsősorban a személyes szabadság kérdésével foglalkozom.

A bevezetés a regényekben ábrázolt 1960-as évek afrikai társadalmában fellelhető lehetséges konfliktusok forrását vázolja. Az európai egyetemeket megjárta fiatalok az első kézből megtapasztalt európai kultúra és a – neveltetésükből kifolyólag – számukra meghatározó tradicionális helyi értékrend ütközésének következtében szembesülnek azzal, hogy szabad akaratuk érvényesítése problémákba ütközik. Ezek a konfliktusok olyan mértékűek, hogy nemcsak a közösséggel és annak tagjaival való kapcsolatukat befolyásolják, és a különböző kultúrák értékeinek felülvizsgálatára kényszeríti őket, hanem saját kialakított értékrendszerüket valamint saját helyüket is megkérdőjelezi a világban. Ennek következtében saját magukkal, személyiségükkel, identitásukkal is konfliktusba kerülnek, hiszen nem képesek elvárásaiknak megfelelően cselekedni. A disszertáció célja, hogy feltárja ezeket a folyamatokat, és elemezze a regényekben az ezekből eredő problémákra nyújtott megoldási kísérleteket.

A disszertáció első fejezetében a posztkoloniális irodalomelmélet hatástörténetének változásait és az afrikai irodalommal való ellentmondásos kapcsolatát mutatom be. Ezt követően bevezetésül áttekintem és összehasonlítom a regények keletkezésének hátterét, a művek fogadtatását. A hasonló téma ellenére Achebe regénye jóval kevésbé részesült pozitív fogadtatásban, megkísérlem feltárni ennek okait, részben a szerzők által választott nyelv és irodalmi hagyomány, részben a kortárs elvárások kontextusában.

Disszertációm második fejezetében összehasonlító elemzésemet szoros szövegolvasás segítségével végzem, ezáltal arra teszek kísérletet, hogy főhősök szabadságát korlátozó okokat feltárjam. A narratológiai elemzés során elsősorban Genette fogalmaiból indulok ki, de Mieke Bal fokalizációkkal kapcsolatos kutatásait is felhasználom. A *No Longer at Ease* első

fejezetének elemzésében a fokalizációk váltakozásának szerepét vizsgálom, amely az elbeszélte világ változékonyságát érzékelteti, az olvasót is aktív szereplőként bevonva. Az elemzés során kimutatom, hogy Achebe legtöbb kritikusával szemben, akik a narrációt néhol gyengeségei miatt kritizálták, az író tudatos szerkesztéssel a bizonytalanság érzetének elérésére törekedett. Az első fejezet narratológiai elemzése során kitérek arra, hogy a különböző csoportok és helyszínek narratív ábrázolásában milyen eltérések tapasztalhatók.

Disszertációm szempontjából meghatározó a centrum és periféria kérdésének vizsgálata. A posztkoloniális értelmezéssel szemben a centrumot és a perifériát földrajzi, történelmi, társadalmi szempontból definiálom, ennek segítségével lehetővé válik, hogy a szereplők önazonosságával, identitásával kapcsolatos problémákat vizsgáljam. A főhősök számára kezdetben pozitív földrajzi, történelmi, társadalmi értékek összessége a centrumot képviseli, míg ami ezeken kívül esik, az a periféria.

Felfogásom szerint az a belső válság akkor lép fel, mikor a főhős élete elsősorban földrajzi vagy társadalmi okoknál fogva eltávolodik ettől a számára meghatározó centrumtól, vagy megkérdőjeleződik a centrum, mert a főhős önálló döntéshez való jogát vagy a szabadságról alkotott képét veszélyezteti. A *No Longer at Ease* esetében a főhős, Obi szülőfaluja, Umuofia földrajzi, történelmi és társadalmi kontextusában határozza meg magát, de lagosi élete ezen kívül esik, az *osu* Clara iránt érzett szerelmét pedig nem fogadja el a tradicionális falusi közösségben élő ibo családja. Ez a kirekesztés szemben áll a főhős nyugati képzettségéből fakadó haladó szellemű felfogásával, Obi ennek következtében először konfliktusba kerül a családjával, így tradicionális falusi identitása és a modern, városi élete közötti szakadék kiszélesedik, nem találja a helyét, és nem tud olyan döntést hozni, amelyben személyes érdekei és a közösség által meghatározó centrum értékei egybeesnek. Az elemzés további részében azt tárgyalom, hogy Obi lelki válsága hogyan vetül ki a távolságok és a mozgás ábrázolására, valamint ezzel összefüggően hogyan befolyásolja Obi konkrét, de szimbolikus jelentéssel is bíró térbeli viselkedését.

Ebben a fejezetben kitérek a tengeri utazás leírására. Azt állítom, hogy a tengeri utazás mind Obi, mind Tayeb Salih egyik regényének főhőse, Mustafa szempontjából egy elvont szabadságeszményt testesít meg, amely a regények társadalmi, történelmi, földrajzi beágyazottságát tekintve nem megvalósítható, ezzel tévútra vezetheti a főhősöket.

A fejezet második részében a *Season of Migration to the North* narratív jellegű elemzését végzem el. A regény első részének részletes elemzéséből kiindulva a két elbeszélő (Mustafa és a Narrátor) narratív küzdelmét tárgyalom, amelynek tétje Mustafa számára az, hogy az elbeszélés tárgyaként befolyásolja az elbeszélés módját, a Narrátor számára pedig az,

hogy megszabaduljon Mustafa rátelepedő narratívájától, és saját kezébe vegye mind az elbeszélést, mind a jövőjét. A *Season of Migration to the North* esetében is megvizsgálom a centrum és a periféria, valamint a két főszereplő kapcsolatát, különös tekintettel a Narrátorra. Mivel a két regény három főhőse közül a Narrátor az egyetlen, aki a regények végén viszonylagos szabadsággal bír, ezért feltételezésem szerint az ő esetében kiemelten fontos a centrumhoz és perifériához való viszonyának vizsgálata. Az elemzésből kiviláglik, hogy a Narrátor szemszögéből két meghatározó centrum alakul ki az elbeszélés folyamán, az egyik a nagypajához, a másik Mustafához kapcsolható. A regény végére mindkét centrum érvényessége megkérdőjeleződik a számára, és az ő esetében is a fizikai mozgás képezi le a belső válságot. A Narrátor két szempontból is képes előre lépni: egyrészt megszabadul Mustafa elfojtó narratívájától. Ezt az jelképezi, hogy a Nílusba fulladt Mustafával szemben a folyó közepén, a vízben hánykolódva, élete első önálló döntéseként számon tartva az életet választja, másrészt az önálló döntés aktusának következményeként függetleníti magát a falusi közösség jelentette centrumtól is.

Mustafa kudarcának a legfőbb okát abban látom, hogy bár az elnyomó idegen hatalmaktól és narratíváktól való függést felszámolja, nem tud tovább lépni, csak az elnyomó hatalmak elleni harc kontextusában képes saját függetlenségét definiálni. Ez a felfogás megelőlegezi a posztkolonializmus elméletének disszertációm első fejezetében bemutatott afrikai nézőpontú kritikáját, amely a Másikat, ebben az esetben az afrikait, legfőképpen az európai narratívákon keresztül vizsgálja. Mustafa ezektől a narratíváktól megszabadulva nem képes kihasználni a szabadságát, a küzdelem után keletkező űrt semmi nem tudja számára betölteni.

A második fejezet utolsó részében az analepszisek és prolepszisek, valamint a linearitás és a körkörösség segítségével az elbeszélések időrendjét vizsgálom. Megállapításom szerint az elbeszélések időbelisége alátámasztja azt, miszerint a regények végén a három főszereplő közül egyedül a Narrátor mondhatja magát szabadnak. A Mustafához és Obihoz kapcsolható körkörös narratívával ellentétben ugyanis a Narrátorral a lineáris narráció fogalma hozható összefüggésbe.

A harmadik fejezetben a múlt és az emlékezés szerepét vizsgálom, ezen keresztül a főhősök függetlenségük megteremtésére irányuló kísérletei kerülnek előtérbe. Obi esetében az anyjával és Clarával való viszonyának elemzése során megállapítom, hogy Obi az anyja emlékének manipulálása során egy kitalált nőalakra támaszkodik, és letartóztatásakor szembesül csak azzal, hogy mennyire eltávolodott a valóságtól. Az emlékezés és a múlt az ő esetében csak a függetlenség illúziójának megteremtéséhez járul hozzá. Hasonlóképpen van

ez Mustafánál is, aki az elveszett gyerekkori Paradicsomot próbálja sikertelenül újraalkotni a Narrátor falujában. A Mustafa által használt „karaván” motívum változásából megállapítható, hogy amiképpen Mustafa Jean Morris és az európai kultúra narratívájának a rabjává válik, úgy kerül a hangsúly a karaván motívumában a kótetlen nomád életmódról a kimerítő sivatagi hadműveletekre. A vándorlás és a felfedezés már nem a lehetőségeket, hanem a lehetőségek beszűkülését szimbolizálja. A Narrátor esetében levonható az a következtetés, hogy a múlt és a jelen szoros kapcsolata nem teszi lehetővé az emlékek manipulálását, ennél fogva a Narrátor Obival és Mustafával szemben nem tud hazugságokba menekülni, így kénytelen szembenézni a problémáival, ami a megoldásuk felé vezet. A Narrátor Mustafa példáját is szem előtt tartva tanul annak hibájából, és a problémák megoldását egy hosszabb, összetettebb, narratívabb folyamatként fogja fel, de mindeközben ellesi és hasznosítja Mustafától a cselekvésre kényszerítő katartikus pillanat drámai tetőpontját is. A karaván motívuma a Narrátor és Obi esetében is megjelenik. Összehasonlítva a hosszú út során félig önkívületi állapotukban felmerülő gondolataikat megállapítható, hogy a Narrátor esetében a Mustafával kapcsolatos problémájának megoldását elősegítik a tudatalattijából felbukkanó különböző emlékképek, amelyek a tudatosítás, az öntudatra ébredés folyamatához járulnak hozzá. Obi esetében viszont a felmerülő emlékképek éppen ellenkezőleg, azokra a korlátokra mutatnak rá, amelyek később gátolni fogják őt a problémái megoldásában.

A negyedik fejezetben az irodalom és a szóbeli kultúra szerepét vizsgálom a szabadságért és a személyes autonómiáért való küzdelem során, valamint azt elemzem, hogy ezt a küzdelmet miként képezi le a szereplők irodalomhoz való viszonyulása. Az irodalom kiemelt fontossággal bír a regényekben, mivel mindhárom főhős egyetemei végzettséggel rendelkezik, és kettejüknek angol szakos diplomája van. Jan Assmann személyes, kommunikatív és kulturális emlékezet fogalmát felhasználva kimutatom, hogy valójában a Narrátor legjobb barátja, a felvilágosultnak tartott Mahjoub áll az újabb házasságra kényszerített Hosna tragédiájának az elhallgattatása mögött. Megkísérlem meghatározni azokat a technikákat és módszereket, amelyek az olvasó véleményét megváltoztatják, valamint meghatározom azokat a kritikus pontokat, amelyek segítségével egy elnyomott narratíva előtérbe kerülhet.

Obi esetében a számára „magas kultúrát” jelentő modern angol irodalom szerepét elemzem, az angol irodalom esztétikai mércéje Obinak az idealizmust testesíti meg. Miután Obi szembesül azzal, hogy az általa ideálisnak tartott élet nem megvalósítható számára, a kompromisszumkötéseivel és az önfeladással párhuzamosan abbahagyja még kedvenc angol költőjének, Housman verseinek az olvasását is. Bár az nem derül ki a regény végén, hogy a

„magas kultúra” visszanyerheti-e majd számára a jelentőségét, bukása ellenére a történet végén annyi más honfitársával ellentétben nem kezd el „broken” *English*-t használni. Ez azt jelzi, hogy a már elsajátított esztétikai normáktól nem tud eltérni, amelyek így alkalmasak arra, hogy a jövőben ha nem is a korábbi idealizmus, de valamiféle realizmus alapjai legyenek.

Végül a *Season of Migration to the North*-ban a Narrátor személyével kapcsolatban a filológusi és a költői szerep teljes elhatárolhatatlanságát tárgyalom. Mustafa életében az irodalom elsősorban Othello személyén keresztül nyilvánul meg, az othellói kép számára megkerülhetetlen voltával a személyes történet és a kollektív történelem kronologikus meghatározottságának elkerülhetetlenségét igazolom. Végül összehasonlítva Obi, Mustafa és a Narrátor viszonyát az irodalomhoz megállapítom, hogy a Narrátort a másik két hóstól az különbözteti meg, hogy nem irodalmi kánonban gondolkodik, hanem előítélet nélkül közelít meg minden akár szóbeli, akár írásbeli műalkotást. Bár a Narrátor a cselekmény nagy részében a másik két főszereplőhöz hasonlóan nem képes elvonatkoztatni a kötöttségektől, de az irodalommal kapcsolatos széleskörű ismeretei és annak előítéletek nélküli megközelítése azt az önálló gondolkodást mutatják, aminek segítségével a regény végén eljut az autonóm cselekedetek fontosságáig és gyakorlásáig. Ekképpen hármuk közül ő az egyetlen, aki képes élni a szabadság lehetőségével.

Publikációk a disszertáció témakörében

Tanulmányok

Tábor Sára: *Az egyén és az igazság viszonya az elnyomás idején: J. M. Coetzee: „Barbárokra várva” című regényében* in *Afrikakutatás Magyarországon 2017 – Első kötet: A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság-könyve*, szerk. B. Wallner Erika, A. Gergely András, Gyuris Kata, Szilasi Ildikó, Tarrósy István, Mundus Novus, Budapest, 2017, 401–409.

Tábor Sára: *Egy teherautón utazó herceg* in *Magyar Lettre Internationale*, 35. évfolyam 97, 2015, 71–73.

Tábor Sára: *Euripidész: Bakkhánsnök és Wole Soyinka: The Bacchae of Euripides című drámáinak összehasonlítása* in *Első Század*, 14. évfolyam, 1–2, 2015, 121–137.

Tábor Sára: *The Goncourt Prize-Winning 'roman nègre'. About Kosztolányi's Hungarian Translation of René Maran's Batouala* in *Hungarian Studies*, Vol. 28. No. 1, 2014, 139–153.

Tábor Sára: *A selyemgyapotfa árnyékában – Az értékrendszer változása Chinua Achebe Széthulló világ című művében* in *Filológiai Közlöny*, 2013/3, 333–353.

Kritikák

Tábor Sára: *Betekintés az afrikai irodalom egy fontos korszakába: Kun Tibor: „Hazatérés a szülőföldre” Frankofón afrikai irodalmi tanulmányok és antológia* in *Afrikakutatás Magyarországon 2017 – Első kötet: A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság-könyve*, szerk. B. Wallner Erika, A. Gergely András, Gyuris Kata, Szilasi Ildikó, Tarrósy István, Mundus Novus, Budapest, 396–400.

Tábor Sára: *Elkerülhetetlen találkozások: Egy elefántcsontparti szerző, Koffi Kwahulé színművei magyar nyelven* in *Forrás: Irodalom – Művészet – Tudomány*, 47. évfolyam, 2. szám, 2015, 134–137.